

Kruising van sociale kringen en politieke keuze

De invloed van de sociale samenstelling van persoonlijke netwerken op stemgedrag

Paul Nieuwbeerta en Henk Flap¹

Summary

Cross-cutting social circles and political choice

The effects of social composition of personal networks on voting behaviour

This paper describes the personal networks of those that were eligible to vote in the Netherlands in 1998. It also examines and tests alternative explanations for the effects of the social composition of networks on voting behaviour. To this end, data were collected in two representative national surveys (valid N=3.148). The results of multinomial logistic diagonal reference models show that the personal networks of the Dutch are homogeneous with respect to religion, education and social status. These characteristics of personal network members have significant effects on respondent's voting behaviour, effects which are stronger for social ties characterized by intimate contact. There were no effects of crosscutting social circles on staying away at the ballot. Contrary to what was expected, ego's similarity to network members also did not affect voting behaviour. We interpret our findings in terms of a process of social influence through direct ties rather than of social comparison with similar others.

Key words: crosscutting social circles; networks; voting behaviour.

1. Inleiding

De invloed van sociale netwerken op politiek stemgedrag vormt een klassiek onderwerp van studie binnen de politieke sociologie en de politicologie (zie: Carmines & Huckfeldt, 1996; Huckfeldt & Sprague, 1995; Knoke, 1990a: 29-56). Ruim vijftig jaar geleden benadrukten Lazarsfeld, Berelson en Gaudet in hun studie *The People's Choice* reeds het belang van persoonlijke beïnvloeding in de stemkeuze: '... face-to-face contacts turned out to be the most important influences stimulating opinion change' (1944: xiii). Later vroegen Berelson, Lazarsfeld en McPhee (1954) in *Voting* nogmaals aandacht voor de rol van persoonlijke contacten in de politieke participatie. Ze zagen hierin een belangrijke verklaring voor de verschillen tussen sociale groepen in politieke voorkeur en stemgedrag.

Na dit veelbelovende begin is er echter in het verkiezingsonderzoek lange tijd betrekkelijk weinig gebruik gemaakt van de netwerkbenadering. Electoraal onderzoek is sinds de jaren zestig sterk beïnvloed door traditioneel democratische theorieën waarin de nadruk wordt gelegd op het individu en diens capaciteiten om tot weloverwogen rationele beslissingen te komen (Downs, 1957). Daarnaast is het onderzoek sterk gedomineerd door een psychologische benadering waarin de rol van waarden en partij-identificatie wordt benadrukt (Campbell, Converse, Miller & Stokes, 1960). Iemands waarden en identificaties worden wel verondersteld oorspronkelijk verworven te zijn via persoonlijke contacten, maar met name in het gezin tijdens de jeugd. Wegens deze assumptie is in empirisch electoraal onderzoek lange tijd relatief weinig aandacht besteed aan de rol van iemands persoonlijke netwerk in het latere leven.

Het is pas sinds kort dat de rol van persoonlijke netwerken weer ruimer in de belangstelling is gekomen in kiezersonderzoek. Een belangrijke aanzet werd gegeven door Huckfeldt en Sprague (1991, 1995) die in een stedelijk gebied in de Verenigde Staten – South Bend, Indiana – persoonlijke netwerken in kaart hebben gebracht en hun invloed op politiek gedrag hebben onderzocht. Een andere belangrijke aanzet is gegeven door Burt (1984) die in het Amerikaanse General Social Survey (GSS) van 1985 vragen heeft doen opnemen over de sociale samenstelling van iemands persoonlijke netwerk. In het GSS van 1987 werden deze netwerkvragen herhaald. Bovendien werden ze aangevuld met vragen over de politieke voorkeur van de respondent en die van zijn netwerkleden. Aan de hand van de antwoorden op deze vragen was het mogelijk om voor een grote landelijke steekproef de effecten van de samenstelling van iemands sociale netwerk op diens politieke voorkeur vast te stellen (Knoke, 1990a, 1990b). Ook elders, onder andere in Groot-Brittannië (Harrop, Heath & Openshaw, 1991) en Israël (Burnstein, 1976), heeft men deze traditionele lijn van onderzoek nieuw leven ingeblazen.

In deze studie zullen we de samenhang in sociale netwerken en politieke voorkeur in de Nederlandse context onderzoeken. We bouwen hierbij voort op eerder onderzoek, terwijl we proberen op ten minste drie punten vooruitgang te boeken. Allereerst bestuderen we Nederland, een land waarin de rol van persoonlijke netwerken bij het maken van politieke keuzes niet eerder is onderzocht. We bieden hiermee niet alleen de mogelijkheid ‘het geval Nederland’ in te passen in internationaal vergelijkend onderzoek, maar werpen ook nieuw licht op één van de eigenaardigheden die Nederland in vergelijkend perspectief zo bijzonder maakt: we onderzoeken de klassieke vraag waarom de politieke strijd in de sterk verzuilde Nederlandse samenleving met grote politieke tegenstellingen in de afgelopen eeuw toch zo vreedzaam is verlopen (vergelijk Kruyt & Goddijn, 1961; Lijphart, 1968). Eén verklaring is namelijk dat er – ondanks die tegenstellingen – veel ‘cross-cutting solidarities’ in het dagelijks leven bestonden die voor minder extreme politieke opstellingen zorgden. Anders gezegd: klas-segebonden stemmen is in Nederland minder belangrijk omdat lijnen van klasse worden doorsneden door die van religie. Het idee is dat ‘Kreuzung sozialer Kreise’ leidt tot conflicterende loyaliteiten die het voor mensen moeilijker maken om voor het één of het ander te kiezen (Blau & Schwartz, 1992; Ellemers, 1968; Flap, 1988, 1997; Lijphart, 1968; Lipset, 1960; McAllister, 1983; Simmel, 1910).

Ten tweede menen we vooruitgang te boeken doordat we – in tegenstelling tot andere onderzoeken (bijvoorbeeld de GSS) (zie Knoke, 1990a, 1990b) – landelijke data hebben verzameld waarin informatie over zowel de politieke als de sociale kenmerken van netwerkleiden beschikbaar is. Hierdoor kunnen we alternatieve theorieën over de invloed van persoonlijke netwerken tegen elkaar uitspelen. Ten derde introduceren we diagonaal-referentiemodellen in netwerkanalyse. Deze modellen zijn eerder gebruikt bij de bestudering van effecten van sociale mobiliteit en gemengde huwelijken op politiek gedrag (De Graaf et al., 1995; Nieuwbeerta, 1995, 1996; Nieuwbeerta & Wittebrood, 1995; Van Berkel, 1997). Zij zijn ook bijzonder adequaat bij de bestudering van effecten van gemengde persoonlijke netwerken op stemgedrag.

Om de rol van persoonlijke netwerken bij stemkeuze in Nederland te onderzoeken, maken we gebruik van gegevens van twee speciaal voor deze studie gehouden grootschalige onderzoeken. Rond de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 is aan twee representatieve steekproeven van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder gevraagd een uitgebreide vragenlijst in te vullen. De netwerken waarover we spreken bestaan uit de mensen waarmee de respondent belangrijke zaken bespreekt. In de vragenlijsten is – naast vele andere vragen over uiteenlopende onderwerpen – expliciet gevraagd naar de kenmerken van de drie belangrijkste personen in het persoonlijke sociale netwerk. Deze kenmerken omvatten onder andere religie, opleiding, sociale positie en politieke voorkeur. Verder zijn vragen opgenomen naar de frequentie en aard van het contact tussen de respondent en de netwerkleiden en de mate waarin daarbij over politiek wordt gesproken. Met behulp van deze gegevens kan een goed inzicht worden verkregen in de samenstelling van persoonlijke (kern)netwerken in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw. Verder kan inzicht worden verkregen in de rol die het sociale netwerk van kiezers speelt bij het bepalen van hun politieke voorkeur, en in de mechanismen die ten grondslag liggen aan de invloed van iemands persoonlijk netwerk op zijn of haar stemgedrag. We stellen de volgende vragen:

1. In hoeverre zijn netwerken van Nederlanders homogeen qua materiële en ideële belangen (af te lezen aan religie, opleiding, sociale klasse en politieke voorkeur) van hun leden?
2. In hoeverre beïnvloedt de sociale samenstelling van iemands persoonlijke netwerk zijn of haar eigen stemgedrag? Anders gezegd: Hoe sterk is de invloed van het samenvallen of kruisen van sociale cirkels waarin iemand verkeert op diens stemgedrag?
3. Hoe is de invloed van iemands persoonlijke netwerk op iemands stemgedrag te verklaren? Specifieker gezegd: Zijn de effecten van persoonlijke netwerken op het stemgedrag beter te verklaren uit directe sociale beïnvloeding of door sociale vergelijkingsprocessen?

2. Sociale netwerken en stemgedrag

Zoals gezegd is reeds in 1944 met de publicatie van *The People's Choice* door Lazarsfeld, Berelson en Gaudet aangetoond dat persoonlijke beïnvloeding van belang is bij stemgedrag.

Lazarsfeld en zijn collega's lieten zien dat mensen bij hun stemgedrag zich maar in beperkte mate laten leiden door wat er tijdens verkiezingscampagnes en in de media wordt beweerd. De invloed van de degenen waarmee iemand sociaal verkeert is belangrijker voor het bepalen van diens politieke voorkeur dan die van politieke propaganda. Bovendien wordt de invloed van de media en verkiezingscampagnes 'bemiddeld' door de sociale contacten met anderen. Deze bevindingen leidden tot het ontstaan van de notie van een 'two step flow of communication' (Huckfeldt, 1986; Katz, 1957; Weatherford, 1982). De samenstelling van iemands persoonlijke netwerk blijkt dus van belang voor politiek gedrag.

Lazarsfeld en zijn collega's (1944) veronderstelden dat stemmen vooral een sociale daad is en dat er sprake is van politieke beïnvloeding door mensen met wie men directe omgang heeft. Dit mechanisme wordt wel politieke assimilatie of socialisatie genoemd (Huckfeldt & Sprague, 1995; Jennings & Niemi, 1974, 1981). Aannemelijk is dat de invloed van netwerkleden sterker is wanneer de omgang met deze anderen langduriger en intensiever is (Katz, 1957). Eerder Nederlands onderzoek laat zien dat in ieder geval ouders en partners van groot belang zijn bij het bepalen van politieke voorkeuren (Jansen et al., 1998; Need, 1997; Nieuwbeerta & De Graaf, 1993; Nieuwbeerta & Wittebrood, 1995; Van Berkel, 1997). Op grond van deze gedachten laten zich daarom de volgende hypothesen formuleren:

- A. *Hoe meer mensen uit een bepaalde groep (religie en opleiding) vertegenwoordigd zijn in het persoonlijk netwerk van ego, des te groter is de kans dat ego zal stemmen overeenkomstig het 'typische' stemgedrag van mensen uit die groep (ook wanneer gecontroleerd wordt voor sociale kenmerken van ego zelf).*
- B. *Hoe 'intiemmer' de relatie tussen een netwerklid en ego, hoe meer contact er is tussen een netwerklid en ego, en hoe vaker een netwerklid met ego over politiek praat, des te sterker is de relatie invloed van dat netwerklid op het stemgedrag van ego (socialisatie-hypothese).*

In het vervolg van de discussie werd het idee over de invloed van persoonlijke netwerken nog op verschillende wijzen gespecificeerd (zie voor een overzicht: Carmines & Huckfeldt, 1996; Flanagan, 1991: 146-150). Anderen gaan er namelijk van uit dat stemgedrag minder een sociale daad is, maar veeleer een uitkomst van een rationele keuze. Mensen worden verondersteld een voorkeur te hebben voor die partij waarvan zij denken dat deze het best hun materiële belangen behartigt (Downs, 1957). Dit zou verklaren waarom mensen in een zelfde sociale positie, inbegrepen hun plek in het sociale netwerk, veelal een zelfde stemgedrag vertonen. De beïnvloeding door sociale netwerken vindt dan niet zozeer plaats doordat mensen een bepaalde politieke opvatting uit hun directe sociale omgeving overnemen, maar doordat zij op een 'goedkope' manier, dat wil zeggen via mensen in hun omgeving, proberen te achterhalen wat in hun belang is (Popkin, 1991). Dit mechanisme wordt wel het referentiegroep-mechanisme genoemd. Mensen richten zich bij het bepalen van hun stemvoorkeur niet zozeer op de mensen met wie ze directe banden onderhouden, maar ze laten zich leiden door wat anderen doen en zeggen die een soortgelijke positie in het netwerk innemen als zij dat doen (Downs, 1957; Huckfeldt & Sprague, 1991). We kunnen daarom op grond van deze benadering de hypothese afleiden die stelt:

C. *Wanneer een netwerk lid tot een zelfde groep behoort als ego, is de relatieve invloed van dat netwerk lid op het stemgedrag van ego groter dan wanneer deze tot een andere groep als ego behoort (referentiegroep-hypothese).*

Burt (1987), die voor het eerst beide genoemde mechanismen duidelijk onderscheidde, noemt het socialisatie-mechanisme wel 'contagion by cohesion' en het referentiegroep-mechanisme 'contagion by structural equivalence'. Ondanks dat beide mechanismen sterk verschillen, sluiten de daaruit af te leiden hypothesen elkaar echter niet per se uit, maar vullen elkaar eerder aan. Indien mensen meer mensen om zich heen hebben met dezelfde belangen, waarden en politieke voorkeuren, zullen zij zich meer bewust worden van deze belangen, waarden en voorkeuren en meer op de hoogte raken van welke politieke partij deze het beste behartigt. Hoe homogener iemands persoonlijke netwerk wat dit betreft is, hoe sterker het effect zal zijn. Zowel in de socialisatie- als in de referentiegroepbenadering wordt dus verondersteld dat een sociaal netwerk meer invloed zal hebben naarmate het homogener is samengesteld. Het verschil is wel dat het in de eerste benadering om contact gaat, terwijl het in de tweede om overeenstemming in belangen gaat. Met Popkins herinterpretatie van Downs' economische theorie van het stemgedrag wordt echter in feite ook dat verschil tussen beide theorieën opgeheven (Popkin, 1991). We kunnen de theorieën dus niet echt tegen elkaar uitspelen, maar slechts de verschillende voorspellingen toetsen, en onderzoeken welk mechanisme het belangrijkste is.

Om te komen tot hypothesen over de effecten van heterogene netwerken is het nodig veronderstellingen te maken over hoe mensen leren, dat wil zeggen of mensen tegenstrijdige meningen en argumenten proberen te onderdrukken of juist door onderzoek en discussie proberen op te lossen (vergelijk Flap, 1976, 1997: 210-212; Laumann, 1973). Uitgaande van het idee dat mensen proberen te achterhalen wat in hun belang is en tegelijkertijd de kosten van het zoeken naar nieuwe informatie proberen te beperken (Popkin, 1991), kan worden aangenomen dat mensen meer informatie krijgen van mensen met wie ze veel omgaan en met wie ze veel over politiek praten. Hierbij wordt eenduidige informatie verkregen van mensen die hen na staan, en deze wordt als betrouwbaarder beschouwd. In dit geval zullen de betrokkenen veelal een zelfde politieke voorkeur en stemgedrag vertonen. Tegelijkertijd kan worden aangenomen dat wanneer mensen onbetrouwbaar geachte of niet-eenduidige informatie krijgen uit hun persoonlijke omgeving, hetgeen vermoedelijk eerder het geval is in open en meer heterogene netwerken, het voor hen minder duidelijk is op welke partij zij het best zouden kunnen stemmen. In dat geval zullen mensen langer aarzelen op welke partij te stemmen en zelfs eerder thuis blijven bij verkiezingen. Lazarsfeld en zijn collega's (1944) lieten in hun studie al zien dat mensen die te maken hebben met cross-pressies relatief vaker geen politieke voorkeur hadden dan mensen die niet aan tegenstrijdige invloeden waren blootgesteld. De volgende hypothesen kunnen dan ook geformuleerd worden:

D. *Hoe heterogener de samenstelling van ego's netwerk (wat betreft religie en opleiding), des te groter is de kans dat ego niet gaat stemmen bij verkiezingen (heterogeniteitseffect-hypothese).*

E. *Hoe meer mensen ego in zijn netwerk heeft die tot een andere groep (wat betreft religie en oplei-*

ding) behoren dan ego zelf, des te groter is de kans dat ego niet gaat stemmen bij verkiezingen (heterogeniteitseffect-hypothese).

3. Data en operationalisering

Om de hypothesen te toetsen worden gegevens geanalyseerd afkomstig van twee schriftelijke enquêtes uitgevoerd in 1998 onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking. De eerste enquête betrof een onderzoek over 'Sociaal-Economische Ontwikkelingen in Nederland' (N=933), de andere ging over het 'Gebruik van nieuwe communicatiemiddelen' (N=2.500). Het veldwerk voor beide onderzoeken is verzorgd door de vakgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. In beide vragenlijsten zaten twee identieke modules, één over de sociale achtergrondsituatie en politieke voorkeur van de respondenten, en één over de sociale en politieke kenmerken van de leden uit hun persoonlijke netwerken. Voor een gedetailleerde beschrijving van het steekproefdesign, de datacollectie en de vragenlijst verwijzen we naar de bij de surveys behorende codeboeken (Nieuwbeerta, Gijsberts & Ganzeboom, 1998; Van Dijk, De Haan & Verwey, 1999).

In dit artikel zijn in de beschrijvende analyses alleen respondenten opgenomen van wie alle individuele persoonlijke kenmerken bekend waren. Dit zijn 3.148 (= 82 procent) van de totale groep. In de hypothese-toetsende analyses is een verdere selectie gemaakt tot die respondenten die drie netwerkleiden hebben opgegeven en van wie alle relevante kenmerken bekend zijn (N=2.430).²

3.1 Stemgedrag van respondenten

De afhankelijke variabele in de analyses is het stemgedrag van respondenten. Om dit te bepalen is in de eerstgenoemde survey aan respondenten gevraagd: 'Als er vandaag verkiezingen zouden zijn voor een nieuwe Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen? En zo ja, op welke partij?' In de tweede survey is simpelweg gevraagd naar de partij waarop de respondent heeft gestemd bij die Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. De verdeling van het stemgedrag van de respondenten komt in grote lijnen overeen met de officiële uitslag van de verkiezingen (zie tabel 1). Wel afwijkend is dat in de enquêtes slechts 13 procent van de respondenten heeft aangegeven dat zij niet zouden gaan stemmen of aangaven niet te hebben gestemd. Dit is veel minder dan de 27 procent van de kiezers die echt niet naar de stembus is gekomen bij de verkiezingen van 1998.

In Nederland zijn er diverse politieke partijen waar mensen hun stem op kunnen uitbrengen bij verkiezingen. Deze partijen laten zich moeilijk in één dimensie rangschikken. Er zijn ten minste een sociaal-economische (links-rechts) en een religieuze (confessioneel - niet-confessioneel) dimensie te onderscheiden in het politieke landschap (zie bijvoorbeeld Lijphart, 1968, 1999; Middendorp, 1978). Daarom zullen we in de analyses stemgedrag als nominale variabele opvatten en onderscheiden we drie soorten politieke partijen: confessionele (CDA, GPV, SGP, en RPF), linkse (PvdA, D66, Groen Links en de SP) en rechtse partijen (VVD). 'Niet-stemmen' of 'weet niet' wordt als vierde categorie opgenomen.

Tabel 1: Kenmerken van respondenten en van de leden van hun persoonlijke netwerken (percentages)

	Resp.	Eerste	Tweede	Derde
R noemt geen netwerkleden		9	16	23
R ziet persoon wekelijks of vaker		83	72	65
R woont in zelfde plaats		66	50	47
R praat vaak over politiek		24	18	16
Relatie tot respondent				
Partner		42	8	7
Ouders		10	15	11
Familie		19	32	30
Buur		1	2	3
Collega		6	10	11
Vriend(in)		14	22	25
Kennis/groepslid/anders		9	11	13
Totaal		100%	100%	100%
Geslacht				
Vrouw	43	48	47	54
Man	57	52	53	46
Totaal	100%	100%	100%	100%
Religie				
Religieus	53	50	50	48
Niet religieus	47	50	50	52
Totaal	100%	100%	100%	100%
Sociale positie				
Hoofdarbeider	38	47	47	46
Handarbeider	62	53	53	54
Totaal	100%	100%	100%	100%
Opleiding				
HBO/Universiteit	30	29	31	29
Middelbaar onderwijs	42	48	47	50
Lager onderwijs / LBO	28	23	22	21
Totaal	100%	100%	100%	100%
Politieke voorkeur				
Groenlinks / SP	11	8	7	6
PvdA	25	21	17	16
D66	10	7	6	5
VVD	17	18	17	16
CDA	19	15	14	13
Klein christelijk	4	3	3	3
Anders	1	1	1	1
Blanco/niet stemmen	13	-	-	-
Weet niet	-	27	36	42
Totaal	100%	100%	100%	100%
(N)	(3.148)	(2.855)	(2.650)	(2.437)

3.2 Persoonlijke kenmerken van respondenten

Bij het onderzoeken van de rol van persoonlijke netwerken bij stemkeuze van respondenten moet rekening gehouden worden met de persoonlijke kenmerken van die respondenten. Hiervoor is hun informatie gevraagd over hun geslacht, religie, sociale positie, en opleiding.

Ter bepaling van religie is aan de respondenten gevraagd of zij lid zijn van een kerkgenootschap of religieuze groepering. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen gelovigen (dat wil zeggen zij die aangeven lid van een kerkgenootschap of religieuze groepering te zijn) en niet-gelovigen (de overigen). De sociale positie van respondenten is vastgesteld door naar hun beroep te vragen. Mensen die invulden dat zij een hoger of middelbaar intellectueel, leidinggevend of vrij beroep hadden (niet in de landbouw) zijn als hoofdarbeiders ingedeeld, anderen – lagere hoofdarbeiders en (on-) geschoolde handarbeiders – zijn als handarbeiders geclassificeerd. Om de opleiding van de respondenten vast te stellen is gevraagd naar de hoogst voltooide opleiding of de opleiding waar de respondent nog mee bezig is. In de analyses maken we een onderscheid tussen drie categorieën: zij die alleen het basisonderwijs of een opleiding in het lbo/vbo hebben afgerond, zij die een opleiding in het voortgezet onderwijs (MAVO, mulo, havo, hbs, vwo) hebben afgerond, en zij die een hbo dan wel universitaire opleiding hebben voltooid. De verdelingen van de kenmerken van respondenten is weergegeven in tabel 1.

3.3 Het sociale netwerk

Om de invloed van de samenstelling van sociale netwerken op stemgedrag vast te stellen, zijn uiteraard gegevens nodig over sociale kenmerken van persoonlijke netwerkleiden. Informatie over sociale netwerken kan op verschillende manieren worden verkregen. In deze studie maken we gebruik van vragen die eerder zijn gesteld in de GSS van 1985 en 1987 in de Verenigde Staten en in het Britse Nationale Verkiezingsonderzoek in 1992. De inleiding van de vragen luidt als volgt:

‘De meeste mensen bespreken van tijd tot tijd belangrijke zaken met iemand anders. Het gaat ons hierbij om alle zaken die voor mensen belangrijk zijn. Zou u drie personen in gedachten willen nemen waarmee u regelmatig belangrijke zaken bespreekt? We willen u nu enkele vragen stellen over de drie personen die u in gedachten heeft. Het beantwoorden van deze vragen gaat gemakkelijker wanneer u de voornamen of initialen van deze personen hier noemt.’

Deze vraag genereert de namen van de mensen in iemands zogenaamde kernnetwerk (Marsden, 1987). Deze vraag is, sinds deze in 1985 voor het eerst in een landelijk onderzoek, in het GSS in de USA werd gesteld, standaard geworden in elk grootschalig netwerksurvey.

De vragen die na deze naamgenerator volgen, hebben betrekking op de frequentie van contact tussen de respondent en deze personen en de mate waarin daarbij over politiek wordt gesproken. Ook de dichtheid van het gehele netwerk is achterhaald door de vraag te stellen in welke mate de eerste en de als tweede genoemde persoon, enzovoort, elkaar kennen. De namen van deze drie personen zijn nog beter te interpreteren doordat ook gevraagd is naar het geslacht, de opleiding, burgerlijke staat, kerkelijke gezindte, de belangrijkste bezigheid van de personen die de respondent in gedachten had,³ en wat de relatie met hem is (familie,

riendschap, enzovoort). Daarnaast is nog gevraagd naar de politieke voorkeur van elk van de personen die de respondent in gedachten heeft. In tabel 1 worden de verdelingen van de belangrijkste kenmerken van de door de respondenten genoemde leden van hun sociale netwerken weergegeven.

Van alle 3.148 respondenten in de analyse heeft slechts negen procent geen enkel netwerklid genoemd. Zestien procent heeft geen tweede persoon en 23 procent van de mensen heeft geen derde persoon genoemd. Veruit de meeste mensen (77 procent) hebben dus een netwerk opgegeven dat bestaat uit drie personen. Hierbij hebben de meeste mensen hun partner (42 procent) of een familielid (29 procent) opgegeven als eerste persoon waarmee zij belangrijke zaken bespreken. Verder zijn als tweede en derde netwerklid opnieuw veelal familieleden opgegeven (47 en 41 procent), maar worden er ook veelvuldig vrienden en vriendinnen genoemd (22 en 25 procent).

3.4 Methodologische kwesties

Er zijn wellicht enkele bedenkingen die bij deze studie gemaakt kunnen worden. Allereerst is er de selectie van respondenten. De non-respons, hoewel dat op zich niet bijzonder is voor een schriftelijke enquête, is behoorlijk hoog (zie paragraaf 3.0). Belangrijker is dat deze non-respons vermoedelijk in de richting is van mensen met persoonlijke netwerken waarin tegenstelde belangen zijn vertegenwoordigd (vergelijk Slobbe, 1999). De homogeniteit van persoonlijke netwerken in Nederland zal dan ook vermoedelijk in werkelijkheid geringer zijn dan hier is gerapporteerd. Deze selectie is waarschijnlijk ook verantwoordelijk voor het feit dat bij de echte verkiezingen meer mensen niet hebben gestemd dan werd aangegeven door onze respondenten. Deze mogelijke vertekening doet echter niets af aan onze substantiële conclusies in zake het effect van kruising van sociale kringen op stemgedrag, praten over politiek en thuisblijven bij verkiezingen. De toets van die argumenten is dan immers conservatief, daar bij een ondervertegenwoordiging van andersoortige netwerkleden moeilijker effecten van netwerkleden vast te stellen zijn.

Een ander mogelijk probleem voor onze analyses is de mogelijke selectieve keus van netwerkleden door respondenten. Indien respondenten graag met politiek gelijkgezinden om willen gaan, dan resulteert dat ook in een sterke samenhang tussen kenmerken van netwerkleden enerzijds en het stemgedrag van ego anderzijds. Een gerelateerd probleem is dat we geen rekening houden met wederzijdse beïnvloeding tussen ego en de netwerkleden. We doen alsof netwerkleden ego beïnvloeden, maar negeren dat dit andersom waarschijnlijk ook gebeurt. We veronderstellen dat deze vertekening in onze studie niet groot zal zijn. Onze naamgenerator verwijst namelijk niet naar politiek, maar vraagt naar personen met wie men over belangrijke persoonlijke problemen praat. Hierdoor wordt selectie op politieke kenmerken als verklaring voor onze bevindingen minder waarschijnlijk. Deze kwesties zijn zonder de beschikbaarheid van longitudinale data en het interviewen van alters niet goed op te lossen (vergelijk Knoke, 1990b).

4. De sociale homogeniteit van persoonlijke netwerken in hedendaags Nederland

Om te beginnen onderzoeken we de mate waarin de sociale en politieke kenmerken van respondenten en de leden van hun persoonlijke netwerken overeenkomen. Het antwoord op deze vraag is interessant, aangezien het de eerste keer is dat sociale en politieke kenmerken van persoonlijke netwerken van willekeurige burgers in Nederland in kaart worden gebracht. Daarnaast is het van belang om inzicht te krijgen in hoeverre de samenstelling van een persoonlijk netwerk van invloed kan zijn op de politieke voorkeuren van burgers.

Tabel 2 laat allereerst grote overeenkomsten zien tussen de kenmerken van de respondenten en die van hun netwerkleden, en tussen kenmerken van de verschillende netwerkleden onderling. Indien er geen samenhang tussen de netwerken zou bestaan, dan zouden de gepresenteerde percentages – uiteraard enigszins afhankelijk van de marginale verdelingen – rond de 50 procent moeten zijn. De odds-ratios zouden een waarde rond de 1 moeten hebben. Deze percentages zijn echter op één uitzondering na alle groter dan 60 procent – en in sommige gevallen overstijgen ze zelfs de 80 procent; de odds-ratios hebben alle een waarde ruim boven de 1. Er is dus grote overeenkomst tussen kenmerken van respondenten en netwerkleden en tussen kenmerken van netwerkleden onderling. De enige uitzondering hierop is de overeenkomst in geslacht tussen respondenten en het eerst genoemde netwerklid. Hier is juist geen sprake van overeenkomst omdat bijna de helft van de respondenten zijn partner opgeeft als eerste netwerklid.

De grote mate van overeenkomst tussen kenmerken van respondenten en netwerkleden blijkt ook wanneer we netwerken met drie netwerkleden als geheel bezien, zoals in tabel 3 gebeurt. Er blijkt bijvoorbeeld dat meer dan 50 procent van de netwerken volledig homogeen is wat betreft opleiding en 40 procent wat betreft beroepsstatus. Verder is zelfs meer dan 60 procent van de netwerken volledig homogeen wat betreft religie en linkse of confessionele politieke voorkeur. Vergelijkbare conclusies kunnen worden getrokken met behulp van de gemiddelde fractionaliseringsindex, ofwel de Index voor Qualitative Variation (IQV) (Agresti & Agresti, 1978; Rae & Taylor, 1970). Deze index geeft de kans dat twee willekeurig gekozen netwerkleden tot een zelfde categorie behoren. De waarde van deze index varieert tussen 0 (volledig homogeen netwerk) en 1 (volledig heterogeen netwerk). In vrijwel alle gevallen is de gemiddelde waarde van deze index lager dan 0,5, wat inhoudt dat de netwerken vrij homogeen zijn.

5. De samenhang tussen de samenstelling van persoonlijke netwerken en stemgedrag

Nu duidelijk is dat er gelijkenis qua sociale kenmerken bestaat tussen respondenten en degenen waarmee ze vertrouwelijk omgaan, is het zinvol aandacht te besteden aan de vraag in hoeverre de politieke voorkeur van respondenten samenhangt met de samenstelling van

Tabel 2: De mate van overeenkomst in sociale en politieke kenmerken tussen respondent (R) en de eerste (1), tweede (2) en derde (3) genoemde leden van een persoonlijk netwerk, en de mate van overeenkomst in deze kenmerken tussen de leden van het persoonlijke netwerk onderling

Kenmerk respondent	R - 1 (N=2.855)	R - 2 (N=2.650)	R - 3 (N=2.517)	1 - 2 (N=2.645)	1 - 3 (N=2.433)	2 - 3 (N=2.431)
<i>Mate van overeenkomst: Percentages</i>						
Geslacht	45	69	63	42	45	55
Religie	79	75	73	75	72	74
Handarbeider	68	65	65	62	62	62
Hoge opleiding	71	71	71	69	66	68
Confessionele pol. voorkeur	86	80	79	78	75	77
Linkse politieke voorkeur	79	74	72	70	66	71
<i>Samenhang: Odds ratios</i>						
Geslacht	0,7	4,8	3,1	0,6	0,7	1,6
Religie	13,5	9,3	7,5	8,8	6,7	8,5
Handarbeider	4,6	3,6	3,4	2,7	2,7	2,8
Hoge opleiding	5,2	5,5	5,4	4,5	3,2	4,0
Confessionele pol. voorkeur	22,5	10,1	9,1	7,2	5,2	7,0
Linkse politieke voorkeur	14,1	8,4	6,9	5,5	3,9	6,1

N.B.: Alle odds-ratios verschillen significant van 1 bij $p < 0,001$.

Tabel 3: Mate van homogeniteit van sociale netwerken met betrekking tot geslacht, religie, opleiding, sociale positie, en politieke voorkeur

Kenmerk:	Exclusief respondent		Inclusief respondent	
	% Homogene netwerken	Fractionaliserings-index	% Homogene netwerken	Fractionaliserings-index
Geslacht	22	0,61	17	0,69
Religie	61	0,35	54	0,38
Klasse	43	0,50	35	0,54
Opleiding	51	0,43	44	0,46
Confessionele politieke voorkeur	65	0,31	62	0,32
Linkse politieke voorkeur	54	0,41	48	0,43

hun netwerken. In tabel 4 staan daarom de kansen gepresenteerd die een respondent heeft om een voorkeur te hebben voor een bepaalde soort politieke partij, gegeven het aantal personen in zijn of haar netwerk met een bepaald kenmerk. De getallen in de cellen op de hoofddiagonaal (grijs getint) geven de politieke voorkeuren van respondenten met homogene netwerken. De cel linksboven laat zien dat respondenten van wie alle drie de netwerkleden gelovig zijn en een lage opleiding hebben, een kans van 41 procent hebben op een voorkeur voor een confessionele politieke partij. Het is duidelijk dat kansen op een politieke voorkeur samenhangen met de samenstelling van de netwerken. De getallen in de andere cellen op de hoofddiagonaal geven bijvoorbeeld aan dat respondenten met een homogeen netwerk van niet-gelovige laagopgeleiden slechts een kans van 4 procent hebben om een confessionele politieke voorkeur te hebben. Verder blijkt dat respondenten met een homogeen niet-gelovig hoogopgeleid netwerk een kans van 36 procent hebben om op een

Tabel 4: Percentage van respondenten dat stemt op een confessionele (C), linkse (L) of rechtse (R) politieke partij of dat niet stemt (N), gegeven de sociale kenmerken van hun netwerkleden (N tussen haakjes)(totale N = 2.430)

		Sociale groep 2de netwerklid							
		Gelovig - Lage opleiding				Gelovig - Hoge opleiding			
Sociale groep		Gelovig Lage opl	Gelovig Hoge opl	Niet-gelovig Lage opl	Niet-gelovig Hoge opl	Gelovig Lage opl	Gelovig Hoge opl	Niet-gelovig Lage opl	Niet-gelovig Hoge opl
1ste netwerklid									
Gelovig Lage opleiding	C:	41	41	25	14	38	38	45	55
	L:	29	18	33	33	30	27	30	27
	R:	14	32	23	41	27	27	20	0
	N:	15 (411)	9 (44)	19 (75)	11 (27)	5 (56)	8 (26)	5 (20)	18 (11)
Gelovig Hoge opleiding	C:	38	56	40	22	44	41	40	5
	L:	23	19	30	56	26	19	40	39
	R:	28	25	20	22	15	31	20	57
	N:	11 (64)	0 (16)	10 (10)	0 (9)	15 (34)	9 (64)	0 (10)	0 (23)
Niet-gelovig Lage opleiding	C:	18	31	6	0	18	20	0	0
	L:	39	38	47	58	64	20	38	14
	R:	25	15	29	41	9	60	46	85
	N:	17 (87)	15 (13)	18 (51)	0 (12)	9 (11)	0 (5)	15 (13)	0 (7)
Niet-gelovig Hoge opleiding	C:	19	38	12	17	14	31	11	13
	L:	50	25	29	33	36	31	22	54
	R:	19	38	59	50	43	31	67	33
	N:	13 (16)	0 (8)	0 (17)	0 (12)	7 (14)	8 (13)	0 (9)	0 (24)

Tabel 4. (vervolg)

		Sociale groep 2de netwerklid							
		Niet gelovig - Lage opleiding				Niet gelovig - Hoge opleiding			
Sociale groep		Gelovig Lage opl	Gelovig Hoge opl	Niet-gelovig Lage opl	Niet-gelovig Hoge opl	Gelovig Lage opl	Gelovig Hoge opl	Niet-gelovig Lage opl	Niet-gelovig Hoge opl
1ste netwerklid									
Gelovig Lage opleiding	C:	33	0	12	20	25	29	18	13
	L:	31	29	41	40	33	29	41	44
	R:	22	71	34	20	25	43	41	38
	N:	13 (68)	0 (7)	14 (74)	20 (15)	17 (12)	0 (7)	0 (17)	6 (16)
Gelovig Hoge opleiding	C:	27	33	0	18	14	22	10	14
	L:	33	33	50	36	29	56	50	41
	R:	27	33	50	45	50	17	40	41
	N:	13 (15)	0 (6)	0 (6)	0 (11)	7 (14)	6 (18)	0 (10)	5 (22)
Niet-gelovig Lage opleiding	C:	12	0	4	8	8	0	2	2
	L:	32	38	46	44	46	46	49	39
	R:	40	50	29	37	23	46	30	51
	N:	16 (57)	13 (8)	21 (360)	10 (59)	23 (13)	8 (13)	19 (53)	7 (41)
Niet-gelovig Hoge opleiding	C:	14	0	6	10	13	19	0	2
	L:	36	67	44	48	63	25	46	55
	R:	29	33	38	42	19	50	46	36
	N:	21 (14)	0 (9)	13 (71)	0 (31)	6 (16)	6 (16)	8 (52)	7 (87)

rechtse partij te stemmen, terwijl dit voor respondenten met een niet-gelovig laagopgeleid netwerk maar 29 procent is.

De cellen buiten de diagonaal in de tabel geven de kansen van respondenten met sociaal heterogene netwerken aan om bepaalde politieke voorkeuren te hebben. Voor deze respondenten is de kans om een bepaalde politieke voorkeur te hebben over het algemeen kleiner dan voor respondenten met vergelijkbare homogene netwerken. Bijvoorbeeld, respondenten van wie het eerste en tweede netwerk lid gelovig is en een lage opleiding heeft, maar het derde netwerk lid niet-gelovig (maar wel laagopgeleid) is, hebben 25 procent kans op een confessionele politieke partijvoorkeur. Dit ligt dus in tussen de 41 procent kans op een confessionele voorkeur van respondenten met een homogeen gelovig laagopgeleid netwerk en de 4 procent kans voor respondenten met een homogeen niet-gelovig laagopgeleid netwerk. De getallen in deze tabel geven verder aanleiding tot een voorzichtige conclusie dat de kans om geen voorkeur voor een bepaalde politieke partij te hebben niet systematisch verschilt tussen respondenten met homogene en heterogene netwerken.

6. Diagonaal-referentiemodellen

Onderzoek naar effecten van de samenstelling van netwerken op stemgedrag wordt geconfronteerd met het probleem hoe de invloed van de sociale en politieke kenmerken van de afzonderlijke netwerkleden te modelleren (Knoke, 1990a, 1990b). Wanneer gebruik gemaakt wordt van traditionele analysetechnieken als lineaire regressieachtige modellen (bijvoorbeeld OLS, MCA, ANOVA, etcetera), dan doet zich de moeilijkheid voor dat de kenmerken van de verschillende netwerkleden erg sterk samenhangen. In onze studie hebben bijvoorbeeld in meer dan 54 procent van de gevallen alle drie de netwerkleden en ego een gelijke religie. Daarnaast zijn deze modellen problematisch wanneer men de invloed van het hebben van een heterogeen netwerk als zodanig wil onderzoeken. Zoals Hope en Sobel hebben aangegeven, bevatten de hoofdeffecten van kenmerken van de netwerkleden in deze modellen voor een deel namelijk ook de effecten van heterogeniteit van netwerken per se (Hope, 1971; Sobel, 1981).

Een andere methode om de samenhang van kenmerken van netwerkleden aan te geven is het berekenen van een samenvattingsmaat voor de samenstelling van het totale sociale netwerk, en daarmee te analyseren (zie bijvoorbeeld Knoke, 1990b). Dit ontnemt de onderzoeker echter de mogelijkheid om te kijken of er verschillen bestaan tussen de verschillende soorten netwerkleden in de invloed die ze uitoefenen. Het gebruik van deze methode ontnemt de onderzoeker ook de mogelijkheid om adequaat heterogeniteitseffecten te onderzoeken. Er is namelijk een logische (u-vormige) samenhang tussen 'de richting van een netwerk' en de heterogeniteit (zie ook Knoke, 1990b: 1051).⁴

In deze studie introduceren we daarom Sobels diagonaal-referentiemodellen in netwerkonderzoek (Sobel, 1981, 1985). Deze modellen, die bovengenoemde technische problemen niet kennen, zijn geïntroduceerd in onderzoek naar politiek gedrag door De Graaf en Ultee

(1987, 1990) en daarna veelvuldig toegepast in studies naar effecten van sociale mobiliteit en sociaal gemengde huwelijken op politieke voorkeur (De Graaf et al., 1995; De Graaf & Heath, 1992; Nieuwbeerta, 1995; Nieuwbeerta et al., 2000; Van Berkel, 1997). De diagonaal-referentiemodellen zoals oorspronkelijk ontwikkeld door Sobel, zijn alleen geschikt voor ordinale afhankelijke variabelen (Sobel, 1981, 1985). In deze studie gebruiken we een aangepaste versie van deze modellen die wel toepasbaar is voor de analyse van nominale data. Deze multinomiale versie is ontwikkeld door Nieuwbeerta en Wittebrood (1995) om de invloed van vaders en moeders na te gaan op het stemgedrag van hun kinderen.

Het mechanisme van de multinomiale diagonaal-referentiemodellen kan duidelijk worden gemaakt met behulp van tabel 4. De cel linksboven laat zien dat respondenten van wie alle drie de netwerkleiden gelovig en laagopgeleid zijn, een kansverhouding van $41/(100-41)$ hebben om op een confessionele partij te stemmen in plaats van op een andere partij. Dit komt overeen met een log-odds van $-0,36$ ($=\log(41/(100-41))$). De hoofd-diagonaalcel daaronder laat zien dat respondenten van wie alle drie de netwerkleiden niet-gelovig en laagopgeleid zijn, een log-odds van $-3,17$ ($=\log(4/(100-4))$) hebben om op een confessionele politieke partij te stemmen. De diagonaal-referentiemodellen veronderstellen dat voor respondenten van wie twee netwerkleiden gelovig en laagopgeleid zijn, en een derde niet-gelovig (maar wel laagopgeleid) is, de log-odds om op een confessionele partij te stemmen een gewogen gemiddelde is van de log-odds voor de beide genoemde respondenten met homogene netwerken. Onder de assumptie dat de relatieve invloed van beide netwerkleiden even groot is, kan – volgens het mechanisme van de diagonaal-referentiemodellen (en kenmerken van ego buiten beschouwing latend) – deze log-odds worden berekend als: $(1/3 \cdot -0,36) + (1/3 \cdot -0,36) + (1/3 \cdot -3,17) = -1,30$.⁵ Dit komt overeen met een kans van 21 procent om op een confessionele partij te stemmen. Vergelijkbare berekeningen kunnen worden gemaakt voor respondenten met andere combinaties van heterogene netwerken.

Een algemeen multinomiaal logistisch diagonaal-referentiemodel voor de effecten van de sociale kenmerken van ego en drie netwerkleiden kan worden weergegeven als:

$$\pi_{ijklpr} = \exp(\eta_{ijklp}) / \exp(\eta_{ijklp}) \quad (1)$$

$$\eta_{ijklp} = (1-q-r-s)\mu_{iiiiip} + (q)\mu_{jjjjp} + (r)\mu_{kkkkp} + (s)\mu_{llllp} + \beta_{Lp} * \text{covariaat}_L \quad (2)$$

waarbij π_{ijklpr} de kans is dat respondent r stemt op partij p , gegeven dat hij of zij zelf kenmerk i heeft, het eerste netwerkleid kenmerk j heeft, de tweede kenmerk k en het derde netwerkleid kenmerk l . De term η_{ijklp} staat voor de log-odds van dezelfde respondent r om een voorkeur voor partij p te hebben ten opzichte van andere partijen. De parameters μ_{iiiiip} , μ_{jjjjp} , μ_{kkkkp} en μ_{llllp} geven het stemgedrag (in log-odds) weer van respondenten met verschillende typen homogene netwerken. De variabelen $(1-q-r-s)$ en q , r en s geven het gewicht aan van de relatieve invloed van ego en het eerste, tweede en derde netwerkleid respectievelijk. We nemen covariaten in de modellen op voor geslacht en leeftijd van de respondenten, waarbij L staat voor de verschillende covariaten en β_{Lp} voor de bijbehorende parameters. Voor iedere politieke

Tabel 5: Fitmaten voor multinomiale logistische diagonaal-referentiemodellen voor de effecten van kenmerken van leden van persoonlijk netwerken op stemkeuze (N=2.430)

Model	Aantal v.g.	L ²	Verskil in L ² t.o.v. Model A2
Netwerkeffectenhypothese: effect op stemgedrag ego van:			
A1 – kenmerken ego	24	2845,3	52,7*
A2 – kenmerken netwerkleiden en ego	25	2802,6	-
Socialisatie hypothesen: effect op relatieve gewichten van netwerkleiden van:			
B1 - 'intimiteit relatie tussen netwerklid en ego'	26	2796,7	-5,9*
B2 - 'frequentie contact tussen netwerklid en ego'	26	2802,6	-0,0
B3 - 'frequentie praten over politiek tussen netwerklid en ego'	26	2802,2	-0,4
Structurele equivalentie hypothese: effect op relatieve gewichten van netwerkleiden van:			
C1 - 'netwerklid heeft zelfde religie als ego'	26	2801,2	-1,4
C2 - 'netwerklid heeft zelfde opleiding als ego'	26	2802,4	-0,2
C3 - 'netwerklid is lid van zelfde sociale groep als ego'	26	2802,1	-0,5
Heterogeniteitseffect-hypothesen: direct effect op politieke voorkeur ego van:			
D1 - 'aantal netwerkleiden met verschillende religie'	28	2801,5	-1,1
D2 - 'aantal netwerkleiden met verschillende opleiding'	28	2802,0	-0,6
E1 - 'aantal netwerkleiden met andere religie dan ego'	28	2801,0	-1,6
E2 - 'aantal netwerkleiden met andere opleiding dan ego'	28	2800,9	-1,7

* $p < 0,05$

N.B. De modellen zijn als volgt gespecificeerd:

$$\pi_{ijk|p} = \exp(\eta_{ijk|p}) / \exp(\eta_{ijk|p}) \quad (1)$$

Model:

$$A1: \eta_{ijk|p} = \mu_{iiip} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} \quad (2)$$

$$A2: \eta_{ijk|p} = (1-3q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{kkkp} + (q) \mu_{lllp} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} \quad (2)$$

$$B: \eta_{ijk|p} = (1-3*(q_0+q_1X)) \mu_{iiip} + (q_0+q_1X) \mu_{iiip} + (q_0+q_1X) \mu_{kkkp} + (q_0+q_1X) \mu_{lllp} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} \quad (2)$$

$$C: \eta_{ijk|p} = (1-3*(q_0+q_1X)) \mu_{iiip} + (q_0+q_1X) \mu_{iiip} + (q_0+q_1X) \mu_{kkkp} + (q_0+q_1X) \mu_{lllp} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} \quad (2)$$

$$D: \eta_{ijk|p} = (1-3q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{kkkp} + (q) \mu_{lllp} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} + B^*Hetro1. \quad (2)$$

$$E: \eta_{ijk|p} = (1-3q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{iiip} + (q) \mu_{kkkp} + (q) \mu_{lllp} + \beta_{Lp} * covariaat_{Lp} + B^*Hetro2. \quad (2)$$

voorkeur p, met uitzondering van de referentiecategorie, wordt een β_{Lp} -parameter geschat. Een belangrijk voordeel van de diagonaalmodellen is dat deze modellen spaarzaam zijn in het gebruik van parameters. Er wordt bijvoorbeeld slechts een enkele parameter geschat voor de relatieve invloed van de verschillende netwerkleiden.

7. Hypothesetoetsing

7.1 Modelselectie

Om de geformuleerde hypothesen te toetsen, fitten we verschillende diagonaal-referentiemodellen, die ieder een enkele of een combinatie van de hypothesen representeren. De aandui-

Tabel 6: Geschatte parameters van multinomiaal logistisch diagonaal-referentiemodel B1 voor de effecten van kenmerken van leden van persoonlijk netwerken op stemkeuze (N=2.430)

Relatieve invloed elk netwerklid	q_0	0,08			
Effect op relatieve invloed elk netwerklid van 'intimiteit relatie tussen netwerklid en ego'	q_1	0,153			
Log-odds om op een politieke partij te stemmen i.p.v. niet te gaan stemmen (kansen om op een politieke partij te gaan stemmen)					
		Confessioneel	Links	Rechts	Niet stemmen (ref.)
Homogene netwerken (incl. ego)					
Gelovig – Lage opleiding	$\mu_{1111,p}$	0,89 (41%)	0,65 (32%)	-0,46 (11%)	- (16%)
Gelovig – Midden opleiding	$\mu_{2222,p}$	1,58 (48%)	0,83 (23%)	0,71 (20%)	- (8%)
Gelovig – Hoge opleiding	$\mu_{3333,p}$	1,96 (39%)	1,41 (23%)	1,78 (33%)	- (5%)
Niet-gelovig – Lage opleiding	$\mu_{4444,p}$	-2,04 (4%)	0,33 (46%)	-0,69 (17%)	- (33%)
Niet-gelovig – Midden opleiding	$\mu_{5555,p}$	-1,95 (2%)	1,21 (41%)	1,32 (45%)	- (12%)
Niet-gelovig – Hoge opleiding	$\mu_{6666,p}$	-1,00 (2%)	2,35 (47%)	2,34 (47%)	- (4%)
Vrouw	$\beta_{6,p}$	-0,22	-0,05	-0,27	-
Leeftijd (in jaren)	$\beta_{7,p}$	0,57	0,43	0,42	-

ding van de verschillende modellen (A-E) correspondeert met die van de betreffende hypothesen. Om het model te selecteren dat onze data het best weergeeft, vergelijken we de fit van een model met een minder algemeen model dat genest is. Om vast te stellen of de fit van de modellen significant van elkaar verschilt, gebruiken we de Likelihood-ratio-test. De modellen zijn geschat op basis van gegevens van die respondenten die drie netwerkleden hebben opgegeven en van wie alle relevante kenmerken bekend zijn (N= 2.430). In alle modellen is gecontroleerd voor de effecten van geslacht en leeftijd van de respondent. De fitmaten van alle modellen zijn weergegeven in tabel 5.

Allereerst onderzoeken we in hoeverre de politieke voorkeur van respondenten samenhangt met de sociale kenmerken van de leden uit hun persoonlijk netwerk. We schatten daarom de parameters van Model A1, waarin alleen de sociale kenmerken van de respondenten zelf (ego) zijn opgenomen en Model A2, waarin ook de kenmerken van de drie netwerkleden zijn opgenomen. Tabel 5 laat zien dat, zoals verwacht, het opnemen van kenmerken van netwerkleden in het model een significant betere fit oplevert. Kenmerken van netwerkleden zijn duidelijk van invloed op politieke voorkeur van mensen. Model A2 is dus voorlopig het te prefereren model. In dit model wordt verondersteld dat alle drie de netwerkleden een zelfde effect hebben. Om te onderzoeken of deze assumptie juist is, of dat sommige netwerkleden relatief meer (of minder) effect hebben dan andere, gebruiken we ook andere modellen.

Modellen B1-B3 representeren de hypothese die we op grond van de socialisatietheorie hebben geformuleerd. De hypothese stelt dat hoe 'intiemer' de relatie is tussen een netwerklid en ego, hoe meer contact er is tussen een netwerklid en ego, en hoe vaker een netwerklid met ego over politiek praat, des te sterker is de relatieve invloed van dat netwerklid op het

stemgedrag van ego. In Model B1-B3 laten we de relatieve invloed van de netwerkleiden verschillen door parameters voor de effecten van de betreffende variabelen toe te voegen aan de relatieve gewichten van de netwerkleiden (bijvoorbeeld $q = q_0 + q_1 \cdot \text{'intimiteit relatie tussen netwerklid en ego'}$). Alleen Model B1 blijkt een significante verbetering van de fit op te leveren ten opzichte van Model A2. De frequentie van het contact of het praten over politiek is niet van invloed. De intimiteit van de relatie wel. De betreffende parameter (zie ook tabel 6) laat – in lijn met onze verwachtingen – zien dat hoe intiemer de relatie is tussen een netwerklid en ego, des te meer invloed een netwerklid heeft op het stemgedrag van ego.

Op basis van de referentiegroeptheorie hebben we verondersteld dat wanneer een netwerklid tot een zelfde groep (wat betreft religie en opleiding) behoort als ego, zijn of haar invloed op het stemgedrag van ego groter is dan wanneer het netwerklid tot een andere groep zou behoren. De modellen C1-C3 representeren deze hypothese. In deze modellen zijn effect parameters op de gewichtsparemeter van het behoren tot dezelfde religie, opleiding of groep (dat wil zeggen religie én opleiding) opgenomen. Tabel 5 laat zien dat geen van deze modellen resulteert in een betere fit dan Model A2 en B1. Voor Burts idee van beïnvloeding door 'structurele equivalentie' vinden we dus geen empirische aanwijzingen.

Tot slot veronderstelden we dat het hebben van een heteroog persoonlijk netwerk een onafhankelijk effect heeft op het stemgedrag van een respondent. We veronderstelden dat hoe heteroogener de samenstelling is van ego's netwerk (wat betreft religie en opleiding), des te groter de kans is dat ego niet gaat stemmen bij verkiezingen. Om deze hypothesen te toetsen, hebben we variabelen in modellen opgenomen die aangeven in hoeverre de opleiding en religie van netwerkleiden onderling verschillen (Model D1-D2) of in hoeverre kenmerken van netwerkleiden verschillen met die van de respondent (Model E1-E2). Tabel 5 laat zien dat geen van deze modellen een significant betere fit oplevert dan Model A2 of B1. Ook voor de door ons veronderstelde heterogeniteitseffect-hypothese vinden we dus geen bevestiging.

7.2 Interpretatie van de parameters van het beste model

De modelselectie geeft aan dat Model B1 het best de data representeert. Dit model representeert de socialisatie-hypothese waarbij wordt verondersteld dat hoe intiemer de relatie is met een netwerklid, des te meer invloed deze heeft op ego. In tabel 6 zijn de geschatte parameters van dit model weergegeven.

Bovenaan in de tabel zijn de geschatte parameters weergegeven voor het relatieve gewicht van de kenmerken van ego en de kenmerken van netwerkleiden op het stemgedrag van ego. De parameters q_0 en q_1 geven samen het relatieve gewicht aan van de afzonderlijke netwerkleiden, volgens de formule: $0,086 + 0,153 \cdot \text{'intimiteit van de relatie tussen netwerklid en ego'}$. De intimiteit-variabele is zo gecodeerd dat deze de waarde 0 heeft voor burens, 0,33 voor collega's en kennissen, 0,66 voor vrienden en familieleden en 1 voor partners.⁶ Afhankelijk van wat voor soort relatie het betreft is de invloed van een afzonderlijke netwerklid dus minimaal 0,086 en maximaal 0,239 ($= 0,086 + 0,153$). Wanneer een netwerk alleen uit burens zou bestaan, is het totale effect van de drie netwerkleiden gezamenlijk 0,24

(= $3 \cdot 0,086$). De kenmerken van ego zelf hebben dan een relatieve invloed van $1 - 0,24 = 0,76$ (zie vergelijking (2)). Wanneer een persoonlijk netwerk echter uit een partner en twee familieleden zou bestaan, dan is de totale relatieve invloed van de netwerkleden: 0,61 (= $(0,086 + 0,153 \cdot 1) + (0,086 + 0,153 \cdot 0,66) + (0,086 + 0,153 \cdot 0,66)$). Voor alle verschillende samenstellingen van netwerken kunnen dergelijke berekeningen worden gemaakt.

De geschatte μ -parameters van het model zijn weergegeven in het middengedeelte van tabel 6. Deze parameters geven de log-odds om op een bepaalde politieke partij p te stemmen in plaats van niet te gaan stemmen voor vrouwen in de leeftijd van 40 jaar (de referentiecategorie) met homogene netwerken. Van de geschatte μ -parameters hebben we de kans berekend dat respondenten met homogene netwerken op de verschillende partijen zouden stemmen.⁷ Deze kansen zijn weergegeven tussen haakjes. De percentages laten bijvoorbeeld zien dat respondenten met homogeen gelovige netwerken 41 procent kans hebben om op een confessionele partij te stemmen.

Gebruikmakend van zowel de gewichtsparemeters als de μ -parameters, kan voor respondenten met heterogene netwerken de kans om op een bepaalde partij te stemmen worden berekend. Volgens vergelijking (1) en (2) is voor mensen met heterogene netwerken de kans om op een bepaalde partij te stemmen een gewogen gemiddelde van de kansen voor respondenten met homogene netwerken. Bijvoorbeeld, voor een gelovige laagopgeleide vrouw met een netwerk met drie burenen, van wie er twee gelovig en laagopgeleid zijn, en een derde niet-gelovig (maar wel laagopgeleid), kan de log-odds om op een confessionele partij te stemmen als volgt worden berekend: $((1 - 3 \cdot 0,086) \cdot 0,89) + 2 \cdot (0,086 \cdot 0,89) + (0,086 \cdot -2,04)$. Dit komt overeen met een kans van 38 procent. Deze ligt dus in tussen de kans van homogeen gelovige laagopgeleide netwerken (41 procent) en die voor homogeen niet-gelovige laagopgeleide netwerken (4 procent).

8. Conclusies en discussie

Ook nu het hoogtepunt van de verzuiling al lang voorbij is in Nederland blijken Nederlanders nog steeds netwerken te hebben die sterk homogeen zijn naar ideële en materiële belangen en politieke voorkeuren die erin vertegenwoordigd zijn. Deze tendens is het sterkst voor de samenstelling qua religie. Het betreft hier de zogenaamde kernnetwerken, dat wil zeggen netwerken bestaande uit contacten die berusten op onderling vertrouwen. Dat het in de jaren vijftig zo was, dat geloven we zonder onderzoek in dezen ook wel, maar dat het nu nog zo is, dat is opmerkelijk. Godsdienst blijkt in Nederland anno 1998 nog steeds een heel sterk integrerende factor onder gelijkdenkenden te zijn en een heel sterk segregerende factor in contacten met andersdenkenden. Ons onderzoek, zo menen we, was alleen al wegens bovengenoemde bevindingen de moeite waard.

Een tweede belangrijke bevinding is dat ook in Nederland – een land met een meer-dimensioneel meer-partijenstelsel – blijkt dat de samenstelling van persoonlijke netwerken van invloed is op stemgedrag. Verder hebben we inzicht gekregen in de mechanismen die daar-

voor zorgdragen. Het blijkt dat de invloed van kenmerken van de ander sterker is naarmate de relatie van de persoon met deze ander intiemer is. Dit wijst erop dat de invloed van persoonlijke netwerken vooral verloopt via directe politieke beïnvloeding of socialisatie. We konden geen aanwijzingen vinden voor de theorie dat het verloopt via sociale vergelijking, de referentiegroeptheorie. Ook vonden we geen aanwijzing voor onafhankelijke effecten van een heterogeen netwerk op de kans thuis te blijven bij verkiezingen. Mensen laten zich door tegenstrijdige informatie of loyaliteiten dus niet ervan afhouden naar de stembus te gaan. Overigens vonden Smeenk, De Graaf en Ultee (1995) in een eerdere analyse wel een bevestiging voor de hypothese. Hun analyse berust evenwel niet op netwerkgegevens, maar uitsluitend op gegevens over ego. Onze analyse leidt impliciet tot de conclusie dat kruising van sociale kringen wel leidt tot minder stemmen langs lijnen van klasse of religie. Het bestaan van cross-pressures kan wellicht verklaren waarom er zo weinig politieke strijd is en was in Nederland.

In vervolgonderzoek zouden we graag willen onderzoeken of een open heterogeen netwerk ook nog andere effecten heeft op politiek gedrag. Laumann (1973: 127) vond bijvoorbeeld in zijn onderzoek in de Verenigde Staten dat vriendschapsnetwerken die opener en heterogener zijn, tot een grotere tolerantie leiden. Onderzoek zou moeten uitwijzen of een open netwerk ook tot een politiek 'open mind' leidt. Verder zouden we willen onderzoeken of kruising van sociale kringen leidt tot een grotere kans op wisselend stemgedrag. Heterogene netwerken blijken niet te leiden tot thuisblijven bij verkiezingen, maar wellicht wel tot meer twijfels en vaker wisselend stemgedrag tussen twee verkiezingen (vergelijk Knoke, 1990a).

In ander nieuw onderzoek zouden we graag de invloed onderzoeken die potentieel uitgaat van zwakkere bindingen op politieke gedrag. In deze studie hadden we alleen gegevens over kernnetwerken: respondenten is gevraagd drie netwerkleden te selecteren waarmee zij belangrijke zaken bespreken. Hierdoor zijn mensen met wie respondenten zwakke bindingen onderhouden buiten beschouwing gelaten. Verder zou in toekomstig onderzoek uitgezocht dienen te worden wat de rol van de politieke voorkeuren van netwerkleden is voor het bepalen van stemgedrag van ego's. In deze studie hadden we alleen informatie over politieke voorkeur van netwerkleden die verstrekt was door de respondenten. In toekomstig onderzoek zou informatie over politieke houdingen en voorkeuren van netwerkleden direct aan de betreffende netwerkleden gevraagd kunnen worden (zie bijvoorbeeld: Huckfeldt & Sprague, 1991). Dit zou de mogelijkheid bieden om nog beter uit te zoeken in hoeverre het socialisatie- dan wel het referentiegroep-mechanisme verantwoordelijk is voor effecten van sociale netwerken op politiek gedrag.

Noten

1. Dit artikel werd eerder gepresenteerd in sessies op de Tweede NSV Marktdag Sociologie, 27 mei 1999 te Utrecht en op het Politicologen etmaal, 10 en 11 juni 1999 te Doorn. De auteurs danken Karin Wittebrood

en de aanwezigen op de genoemde sessies voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel. Paul Nieuwebeerta en Henk Flap zijn verbonden aan de capaciteitsgroep Sociologie en de ICS-onderzoeks-

- school van de Universiteit Utrecht. Correspondentie richten aan: H. Flap, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht, e-mail: H.Flap@fss.uu.nl.
2. Helaas is in de survey 'Gebruik van nieuwe communicatiemiddelen' niet naar het beroep van de netwerkleden gevraagd. Vandaar dat we opleiding in deze studie gebruiken als indicator voor sociale positie en niet beroep.
 3. In Knoke's analyse zijn zowel de scores 3 (drie democraten) als -3 (drie republikeinen) homogene netwerken en is de 0 heterogeen. Deze laten zich niet meer scheiden in lineaire modellen.
 4. Merk op dat de μ -parameters (van de hoofd-diagonaalcellen) en de gewichtparameters gelijktijdig worden geschat (zie Sobel, 1981).
 5. We hebben deze schaling gekozen aangezien deze het dichtst aansluit bij de vraagstelling en het beste resultaat gaf. We hebben ook verschillende andere 'schalingen' geprobeerd. Deze gaven veelal de zelfde resultaten.
 6. In dit multinomiale logistische model kunnen, bijvoorbeeld, de kansen om op een confessionele partij te stemmen voor respondenten met een homogeen gelovig en laagopgeleid netwerk als volgt worden berekend: $\exp(0,89)/(1+\exp(0,89) + \exp(0,65) + \exp(-0,46)) * 100 = 41$ procent.

Literatuur

- Agresti, F., & Agresti, B.F. (1978). Statistical analysis of qualitative variation. In K.F. Schuessler (ed.), *Sociological methodology* (p. 204-237). San Francisco: Jossey Bass
- Berelson, B., Lazarsfeld, P.F., & McPhee, W.N. (1954). *Voting: a study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berkel, M. van (1997). *Who dominates when? Asymmetrical patterns of influence among Dutch husbands and wives*. Proefschrift, Universiteit van Nijmegen.
- Blau, P.M., & Schwartz, J. E. (1984). *Crosscutting social circles*. New York: Academic Press.
- Burstein, P. (1976). Social networks and voting: Some Israeli data. *Social Forces*, 54, 833-847.
- Burt, R. (1987). Social contagion and innovation: cohesion versus structural equivalence. *American Journal of Sociology*, 92, 1287-1335.
- Burt, R.S. (1984). Network items and the general social survey. *Social Networks*, 6, 293-339.
- Campbell, A., Converse, P.E., Miller W.E., & Stokes, D.E. (1960). *The American voter*. New York: Wiley.
- Carmines, E.G., & Huckfeldt, R. (1996). Political behavior: an overview. In Robert E. Goodin en Hans-Dieter Klingmann (red.), *A new handbook of political science* (p. 223-254). Oxford: Oxford University Press.
- Dijk, L. van, Haan, J. de, & Verwey, A. (1999). *Gebruik van nieuwe communicatiemiddelen*. Utrecht: ICS.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Row.
- Ellemers, J.E. (1968). De Nederlandse maatschappij in sociologisch perspectief. *Sociologische Gids*, 15, 326-336.
- Flanagan, S.C. (1991). Mechanisms of social network influence in Japanese voting behavior. In S.C. Flanagan, Kohei, S., Miyake, I., Richardson, B.M., & Watanuki, J. *The Japanese voter* (p. 143-197). New Haven: Yale University Press.
- Flap, H. (1976). De kracht van zwakke bindingen of de zwakte van sterke bindingen. In W. Arts, Lindenberg, S., & Wippler, R. (reds.), *Gedrag en structuur* (p. 161-176). Rotterdam: Universitaire Pers.
- Flap, H. (1988). *Conflict, loyalty and violence. The effects of social networks on behaviour*. Bern: Lang.
- Flap, H. (1997). The conflicting loyalties theory. *L'Année sociologique*, 47, 183-215.
- Graaf, N.D. de, & Heath, A. (1992). Husbands' and wives' voting behavior in Britain: class-dependent mutual influence of spouses. *Acta Sociologica*, 35, 311-322.

- Graaf, N.D. de, Nieuwbeerta, P., & Heath, A. (1995). Class mobility and political preference: Individual and contextual effects, *American Journal of Sociology*, 100, 997-1027.
- Graaf, N.D. de, & Ultee, W.C. (1987). Intergenerationele mobiliteit en politieke verhoudingen. *Acta Politica*, 22, 3-37.
- Graaf, N.D. de, & Ultee, W.C. (1990). Individual preferences, social mobility and electoral outcomes. *Electoral Studies*, 9, 109-132.
- Harrop, M., Heath, A. & Openshaw, S. (1991). Does neighbourhood influence voting behaviour - and why? pp. 103-120 in D. Broughton, Crewe, I., Denver, D., & Norris, P. (eds.), *British elections and parties yearbook 1991*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hope, K. (1971). Social mobility and fertility. *American Sociological Review*, 36, 1019-1032.
- Huckfeldt, R. (1983). Social contexts, social network, and urban neighborhoods: Environmental constraints on friendship choice. *American Journal of Sociology*, 29, 651-669.
- Huckfeldt, R., & Sprague, J. (1991). Discussant effects on vote choice: intimacy, structure, and interdependence. *Journal of Politics*, 53, 122-158.
- Huckfeldt, R., & Sprague, J. (1995). *Citizens, politics and social communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huckfeldt, R.R. (1979). Political participation and the neighborhood social context. *American Journal of Political Science*, 579-614.
- Huckfeldt, R.R. (1986). *Politics in context: assimilation and conflict in urban neighborhoods*. New York: Agathon.
- Jansen, J.P.G., Need, A., & Graaf, N.D. de (1998). Does intergenerational class and religious mobility affect class-based and religion-based voting? *Acta Politica*, 33, 56-76.
- Jennings, M.K., & Niemi, R.G. (1974). *The political character of adolescence: the influence of families and schools*. Princeton: Princeton University Press.
- Jennings, M.K., & Niemi, R.G. (1981). *Generations and politics: a panel study of young adults and their parents*. Princeton: Princeton University Press.
- Katz, E. (1957). The two-step flow of political information: an up-to-date report on a hypothesis. *Public Opinion Quarterly*, 21, 61-78.
- Knoke, D. (1990a). *Political networks: the structural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knoke, D. (1990b). Networks of political action: toward theory construction. *Social Forces*, 68, 1041-1063.
- Kruyt, J.P., & Goddijn, W. (1961). Verzuiling en ontzuiling. In *Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (p. 227-263). Assen: Van Gorcum.
- Laumann, E. (1973). *Bonds of pluralism: The form and substance of urban social networks*. New York: Wiley & Sons.
- Lazarsfeld, P.F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1944). *The people's choice: how the voter makes up his mind in presidential campaigns*. New York: Columbia University Press.
- Lijphart, A. (1968). *The politics of accommodation. pluralism and democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy*. New York: Wiley & Sons.
- Lipset, S. (1960). *Political man. The social bases of politics*. New York: Double Day.
- Marsden, P.V. (1987). Core discussion networks of Americans. *American Sociological Review*, 52, 122-131.
- McAllister, I. (1983). Social contacts and political behaviour in Northern Ireland, 1968-1978. *Social Networks*, 5, 303-313.
- Middendorp, G.P. (1978). *Progressiveness and conservatism, the fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. The Hague: Mouton.

- Need, A. (1997). *The kindred vote. Individual and family effects of social class and religion on electoral change in the Netherlands, 1956-1994*. Amsterdam: Thesis.
- Nieuwbeerta, P. (1995). *The democratic class struggle in twenty countries 1945/1990*. Amsterdam: Thesis.
- Nieuwbeerta, P. (1996). The democratic class struggle in postwar societies: Class voting in twenty countries, 1945-1990. *Acta Sociologica*, 39, 345-383.
- Nieuwbeerta, P., & Wittebrood, K. (1995). The intergenerational transmission of political preferences in the Netherlands. *Social Science Research*, 24, 243-261.
- Nieuwbeerta, P., & Graaf, N.D. de (1993). Intergenerational class mobility and political preference in the Netherlands between 1970 and 1986. *Netherlands Journal of Social Sciences*, 29, 27-45.
- Nieuwbeerta, P., Gijsberts, M., & Ganzeboom, H. (1998). *Social and economic Attitudes in the Netherlands 1998*. [Codebook] Utrecht: ICS.
- Nieuwbeerta, P., Graaf, N.D. de, & Ultee, W.C. (2000). Effects of class mobility on class voting in post-war Western industrialized countries. *European Sociological Review* (te verschijnen).
- Popkin, S. (1991). *The reasoning voter. Communication and persuasion in presidential campaigns*. Chicago: Chicago University Press.
- Rae, D., & Taylor, M. (1970). *The analysis of political cleavages*. New Haven: Yale University Press.
- Simmel, G. (1910). Die Kreuzung sozialer Kreise. In *Soziologie*. Berlin: Duncker und Humblot.
- Slobbe, D. (1999). Politieke interesse en non-response. *Facta*, 7, 24-25.
- Smeenk, W., Graaf, N.D. de, & Ultee, W. (1995). 'Thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten', *Mens en Maatschappij*, 70, 220-242.
- Sobel, M.E. (1981). Diagonal mobility tables: a substantively motivated class of designs for the analysis of mobility effects. *American Sociological Research*, 46, 893-906.
- Sobel, M.E. (1985). Social mobility and fertility revisited: Some new models for the analysis of the mobility effects hypothesis. *American Sociological Research*, 50, 699-712.
- Weatherford, M.S. (1982). Interpersonal networks and political behavior. *American Journal of Political Science*, 117-143.